

Miks, mida ja kuidas (de)standardiseerida: vöörsõnade ortograafiast ja morfoloogiast

Tiina Paet

vanemkeelekorraldaja-teadur

Eesti Keele Instituut | EKI

Millest juttu tuleb

- normimine ja paradigmamuutused: (suurem varieerumine ja keelenormide nõrgenemine, standardite laienemine ja destandardiseerimine (vt nt Kristiansen 2021: 667–669))
- varasem võõrsõnade normimise praktika
- praegused põhimõtted: EKI teatmik, ÜS, ÕS 2025 (uus infokiht!)
 - omasõna ja võõrsõna vahekord
 - ortograafia: rööpsed ortograafilised kirjakuju
 - morfoloogia: rööpsed käänd- ja pöördkuju

Taust (1): normimisega seotud küsimused

- normitav osa: ortograafia ja morfoloogia
- normingud *de jure* ja *de facto*
- 2011 ESi KT märgukiri REKile: veaks ei saa lugeda ÕSides ja VSLides „varem aktsepteeritud või praegu mitmeti lubatud sõnakujusid (nt *mehhaaniline* ja *mehaaniline*, *pension* ja *pensjon*, *imago* ja *imidž*, *sõu* ja *show*, *plüüs* ja *plüüš*, *manees* ja *maneež*)” (Kerge 2022: 196)

Taust (2): normimisega seotud küsimused

- normimise eesmärk on (keele) (kirjaliku) vormi minimaalne varieerumine (Haugen 1966: 931)
- elavas keeles tekib variante juurde (ort, morf, hääldus jm), normingud ei ole sageli kasutusest rööpvorme kaotanud
- tegeliku keelekasutuse arvestamine
- mida kunagi oli vaja ühtlustada, saab kirjakeele praeguses arengujärgus ümber hinnata > normingute laiendamine
- **keskseid küsimusi eesti KKs seoses vöörsõnadega:**
 - vöörsõna ja omasõna vahekord
 - mugandamisel lähte- ja vahenduskeele kujud (Raiet 1966; Paet 2023)
 - millist kirjakuju pidada normingukohaseks ja kuidas esitada rööpseid kirjakujusid ÜSis ja ÕSis?
 - morfoloogilised nihked, sh segaparadigmade teke

Oma- ja võõrsõna vahekord

- ajalooliselt (teoorias): Rosenplänter, Hermann, Hurt, Wiedemann, Grenzstein, Aavik, Tauli, Saari, Rätsep, Hint, T. Erelt
- praktikas: (vastuolu) ÕSid ja keelenõu andmebaas
- nüüdisajal (teoorias ja praktikas) lähtumine kasutusandmetest:
 - tsitaatsõna, võõrsõna ja omasõna üldjuhul sünonüümidenä
 - kui varasem mugandisoovitus ei ole juurdunud, siis loobutud bowling ja *booling*
 - ÕSi selgitused ÜSis ja infokiht ÕSis
 - tähendusi ega sõnavalikut ei suunata, mõnel juhul selgitus, nt *ekspertiis*, *aktiviteet*, take-away

Oma- ja võõrsõna vahekord: ranged soovitused (= normingud?)

- **ÕS 2018:** {kumiir} → ebajumal, iidol. **ÜS, ÕS2025:** sünod + selgitus: Varasemates ÕSides on soovitatud sõna **kumiir** asemel kasutada sünonüüme nagu **ebajumal** ja **iidol**. Soovituse aluseks on olnud püüd vältida arvatavalt vene keelest tulnud sõnu. Eesti keelde on *kumiir* tulnud vene keele kaudu. Sünonüümid *iidol* ja *ebajumal* on kasutuses palju sagedasemad kui *kumiir*.
- **ÕS 2018:** {patrullekipaaž} → patrullsalk, patrullmeeskond **ÜS, ÕS 2025** patrullekipaaž
 - **ekipaaž** (elegantne) hobusõiduk; mereväe kaldaväeosa; ei soovita tähenduses: meeskond, võistkond. **ÜS, ÕS 2025:** tnp seletus + selgitus erialakeele kohta
- **ÕS 2018:** {graavilõhe} → õrnsoolalõhe. **ÜS, ÕS 2025:** sünod + selgitus
- **ÕS 2018:** {zoopark} → loomaaed, zoo. **ÜS, ÕS 2025:** sünod + selgitus: Omasõna *loomaaed* on eesti keele ÜK (2023) järgi palju levinum kui võõrsõnad zoo ja zoopark. ÜK 2023: *loomaaed* 73887, *zoopark* 282
- **ÕS 2018:** {veebilehitseja} → veebibrauser

Oma- ja võõrsõna vahekord: *parem*-soovitused

ÜS/ÕS2025: sünod v seletused

- **ÕS 2018:** *demoniseerima* parem *kurjana, ähvardavana kujutama, mustama*
- *blender* parem *kannmikser* **ÜK 2023:** 11612/1973 **ÜS, ÕS 2025** sünod
- *breketid* parem *hambaklambrid* **ÜK 2023:** 4135/245 **ÜS, ÕS 2025** sünod
- *disainerirõivas* parem *kunstnikurõivas* **ÜS, ÕS 2025** sünod, *kunstniku-* HARV
- *font* parem *kiri* v *kirjagarnituur* **ÜS, ÕS 2025** ‘kirjastiil’
- *gabariit:* Suurte gabariitidega masin, parem *suurekoguline masin*
- *glamuur* parem *elegants, võlu, lumm* **ÜS, ÕS 2025** seos puudub, seletus
- *poster* parem *plakat*; parem *vaatmik* **ÜK 2023:** poster 10898, stendiettekanne 709, posterettekanne 624, vaatmik 111 **ÕS 2025** seletused
- *postiljon* parem *kirjakandja* **ÜK 2023:** 8384/3393 **ÜS, ÕS 2025** sünod
- *teller* parem *laekur* (pangas) **ÜS, ÕS 2025** puudub seos
- *rahastu* parem *fond* **ÜS, ÕS 2025** sünod

Varasem

võõrsõnade kirjakujude normimise praktika

- mugandamispõhimõtteid varasemas KK-teoorias märkimisväärselt ei leidu (v.a Raiet 1966)
- rööpsused senistes normingutes: võrdseid rööpvorme on ÕS 2018s **573 artiklis** + eri artiklites esitatud (Paet 2022)

kirjakuju varieerumine nt: *absoluteerima* ~ *absolutiseerima*, *amok* ~ *amokk*, *arbiter* ~ *arbiiter*, *bistro* ~ *bistroo*, *grafiito* ~ *grafiti*, *hartšo* ~ *hartšoo*, *kebab* ~ *kebaab*, *kontiinum* ~ *kontinuum*, *manees* ~ *maneež*, *padespaan* ~ *padespann*, *preluudium* ~ *prelüüd*, *pütaagorlane* ~ *pütagoorlane*, *taro* ~ *tarokk*

- vastuolud EKSS 2009 ja VSL 2012 ning ÕSi kirjakujude vahel, nt **ÕS 2018:** *guanako*, *heptakord*, *liivr*, *popeliin*, *seksuoloogia*, aga **VSL 2012:** *guanaako*, rööpselt *heptakord* ja *heptahord*, *seksoloogia* **EKSS:** *livr*, *popeliin*, *popliin*

ÕS 2025: rööpvormidena + selgitused

ÕS 2018s võõrsõnade ortograafia normingute süsteem

ÕS 2018 esitusviis
keb`aab, kebab (vardaliha)
van`ilje kok, parem vanill
rock ingl vt r`okk
{indik`eerima} → indits`eerima indits`eerima näitama, osutama; med näidustama; ei soovita tähenduses: vihjama. Tule vilkumine inditseerib, parem näitab, et ..
hospital hospital hospital laatsaret, (sõjaväe) haigla. Väli+hospital
guan`ako zool (loom)

Võõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023, EKI teatmik) ES KT 2024 (1)

- **Laenuallika põhimõte.** Laenamine nii otse lähtekeelest kui ka vahenduskeele kaudu. Nt *pompoosne* ja *pompöösne*.
- **Traditsiooni põhimõte.** Vanemate laenude kinnistunud kirjakujud üldjuhul ei muutu. Nt *apelsin* ja *mandariin*.
- **Esinemissageduse põhimõte.** Nt *aaria* varasema *aarja* kõrval; *daltoonik* kuju *daltonist* kõrval.

Võõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023, EKI teatmik) ES KT 2024 (2)

- **Hääldukpärase kirjaviisi põhimõte.** Nt *polügon* varasema *polügooni* kõrval, *tsunaami* varasema *tsunami* kõrval (ES KT otsus 2022).
- **Muganemisastmete põhimõte.** Nt *kišš* tsitaatsõna *quiche* kõrval, *buddha* varasema *buda* kõrval, *marksism* ja *marxism*).
- **Rõhu nihkumise põhimõte.** Nt *karatee* varasema *karate* kõrval).

Võõrsõnade morfoloogia muudatused

Morfoloogia töörühm (Jelena, Sirje, Maire, Ülle, Indrek, Peeter, Margit, Tiina).

Lisandunud/asendunud paradigmasid

- *paternoster*: paternostri +paternosteri; *blender*: blendri +blenderi; *röster*: röstri +rösteri; *spiiker*: spiikri +spiikeri; *jokker*: jokri +jokkeri
- *rodo*: rodo + rodot (otsus 1997: *logo*, *sumo* jt)
- *koogelmoogel*: koogelmoogli +koogelmoogeli
- *tzatziki* (rõhumuutus, 1e > 16)
- joystick **VSL** [džoistik] džoistikut, **ÜS/ÕS** [dž`oist`ik] džoistikku
- *metoik* **VSL** <metoik -oigi -oiki 22e s> **ÜS/ÕS2025** [met`o_ɨik] metoik: metoiku: metoikut
- topeltmitmused: *tagliatelle*’d jt. **ÜS/ÕS2025** selgitus

Võõrsõnade morfoloogia: nn segaparadigmad

NB vajab veel uurimist!

Segaparadigmadena mõistame käänamisparadigmasid, kus osa sõnavorme kalduvad tegelikus kasutuses käänduma teise muuttüübi kohaselt, nt *rekka: rekka: rekkat: rekkaid*, aga kasutuses on ka *rekkasid* (*reka: rekasid*).

Teisi selliseid: *kebab (kebabeid)/kebaab*, *karate (karatet)/karatee*, *buklet (bukletit)/buklett*.

Aga ka: *kontsert:kontserti *kontserdit; kontserte *kontserdeid; teemant: teemanti (teemandit), teemante *teemandeid*

Võõrsõnade morfoloogia: lahendusi (1)

ÜS/ÕS2025, EKI teatmik: selgitused

Sobivad kirjakujud on nii **karate** kui ka **karatee**. Sõna *karate* käänamine on antud eeldusel, et sõna hääldatakse kirja­pildi kohaselt esisilbirõhuga: osastavas käändes *karatet*. Sõna levinud hääldus on aga [karat`ee], mistõttu käänatakse seda sõna sarnaselt sõnaga *komitee*, nt harrastatakse **karated*. Kuigi kirja­pildilt ebareeglipärane, on selline kasutus sage.

Vt Emakeele Seltsi keeleteimkonna 16.11.2022. a otsust.

Sobivad kirjakujud on nii **reka** kui ka **rekka**. Eesti keelde sobib paremini mugand *reka*, mida käänatakse *pere*-tüübi järgi. Sõna lähtub soome sõnast *rekka*. Eesti keelde on see sõna mugandatud algselt II-vältelisena, nagu ka sõna *bruto* (itaalia *brutto*), kuna nende sõnade häälikuline struktuur ei ole eesti nimisõnale tüüpiline ja III-vältelistena tuleks neid käänata *aasta*-tüübi järgi. Siiski on kasutuses levinud ka rööpvorm *rekka*. Mõnikord sobivad ka muud sõnad: *veok*, *kaugsõiduauto*. Vt ka EKI teatmiku artiklit „Uued laentüved”.

Võõrsõnade morfoloogia: lahendusi (2)

ÜS/ÕS2025, EKI teatmik: selgitused

Sobivad kirjakujud on nii **kebab** kui ka **kebaab**. Ühe *a*-ga vorm *kebab* põhineb eeldusel, et sõna hääldatakse rõhuga esimesel silbil ja lühikese *a*-ga [kebab]. Kuna tegelik hääldus on rõhuga viimasel silbil ja pika *a*-ga [keb`aab], on reeglipärane ka kirja pilt *kebaab*. Kirjapildist oleneb ka käänamine: *kebab* : *kebabit*, vrd *kebaab* : *kebaabi*.

Vt Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 30. juuni 2008. a otsust. Vt ka 2022. a uurimust.

Viited

- Bybee, Joan 2010. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erelt, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati 1978. Häälikutest sõnadeni. Emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Tallinn: Valgus
- Kilgarriff, Adam; Rychlý, Pavel; Smr, Pavel; Tugwell, David 2004. The Sketch Engine. – Proceedings of the XI EURALEX International Congress. Geoffrey Williams, Sandra Vessier (toim). Lorient: Université de Bretagne Sud, 105–115.
- Klavan, Jane 2018. Kognitiivne keeleteadus arvude rägastikus. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 697–712.
- Koppel, Kristina; Kallas, Jelena 2022. Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 18, 207–228.
- Kristiansen, Tore 2021. Destandardization. – The Cambridge Handbook of Language Standardization. (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics.) Wendy Ayres-Bennett, John Bellamy (toim).
- Langemets, Margit; Koppel, Kristina; Kallas, Jelena; Tavast, Arvi 2021. Sõnastikukogust keeleportaaliks. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 755–770.
- Lindström, Liina 2021b. Kas keel saab olla „õige” või „vale”: keeleteadlase vaade. – Akadeemia, 5, 780–782.
- Paet, Tiina (2023). Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. (Doktoritöö, Tartu Ülikool). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Paet, Tiina (2022). Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. Keel ja Kirjandus, 10, 923–947. DOI: [10.54013/kk778a3](https://doi.org/10.54013/kk778a3).
- Siiner, Maarja; Brown, Kara Diane; Koreinik, Kadri (toim) 2017. Language Policy Beyond the State. (Language Policy, 14.) Cham: Springer International Publishing.

Tänan!